

Παπά Τατιανή

*Ιωάννης Καντακουζηνός και Νικηφόρος Γρηγοράς: Από τη φιλία στην
ιδεολογική αντιπαλότητα*

Η σχέση ανάμεσα στον Μεγάλο Δομέστικο Ιωάννη Καντακουζηνό και στον λόγιο Νικηφόρο Γρηγορά ξεκινάει με μία αξιόλογη φιλία. Μετά την ανατροπή του Ανδρόνικου Β΄ και την ανάληψη της εξουσίας από τον εγγονό του Ανδρόνικο Γ΄ (1328), ο απομακρυσμένος από το αυτοκρατορικό περιβάλλον Γρηγοράς, αυλικός του Ανδρόνικου Β΄, αναζητάει υποστήριξη στο νέο περιβάλλον· αυτή τη βρίσκει στο πρόσωπο του Μεγάλου Δομέστικου Ιωάννη Καντακουζηνού. Πετυχαίνει έτσι την επάνοδό του στην Αυλή, ενώ, ως προστατευόμενος του Καντακουζηνού, εξασφαλίζει και τη δυνατότητα να συνεχίσει την επιστημονική και συγγραφική δραστηριότητα, την οποία είχε ήδη αναπτύξει.

Η ύπαρξη φιλικής σχέσης ανάμεσα στα δύο πρόσωπα προκύπτει από τα πρώτα βιβλία της *Ιστορίας Ρωμαϊκής* του Γρηγορά, ο οποίος αναφερόμενος στον Καντακουζηνό χρησιμοποιεί ιδιαιτέρως θετικές εκφράσεις παρουσιάζοντας την προσωπικότητά του. Μελετώντας κανείς το έργο του διαπιστώνει ότι ο Γρηγοράς, στην πρώτη ήδη αναφορά του στον Μεγάλο Δομέστικο, κάνει λόγο για την «τῆς γνώμης ὀρθότητα», για την «τῆς γλώττης ἀλήθειαν» και για το «τοῦ ἥθους καίριον». Σε άλλο σημείο του ιστορικού του έργου, ο Γρηγοράς, αναφερόμενος στην προσφορά του Καντακουζηνού, τον παρουσιάζει ως ψύχραιμο στην αντιμετώπιση των πραγμάτων, συνετό, σταθεροποιητή της ασφάλειας, αγαπητό στο στρατό, γενναιόδωρο και καρτερικό. Η στενή φιλία, με την οποία συνδέθηκαν τα δύο πρόσωπα, γίνεται, τέλος, σαφής και από τον αριθμό των επιστολών του Γρηγορά· 21 επιστολές από τις 159 συνολικά απευθύνονται στον Καντακουζηνό.

Η φιλία αυτή όμως δεν διατηρείται μέχρι τέλους. Η εμπλοκή τους στην έριδα του Ησυχασμού έχει ως συνέπεια να δημιουργηθεί το μεταξύ τους ρήγμα. Μετά τον εμφύλιο για το στέμμα ανάμεσα στον Ιωάννη Παλαιολόγο και τον Ιωάννη Καντακουζηνό, η εξουσία πέρασε στα χέρια του τελευταίου. Την εποχή της βασιλείας του, ξέσπασε η έριδα του Ησυχασμού. Ο Γρηγοράς, αν και αρχικά, δεν είχε εμπλακεί, αναγκάστηκε να μεσολαβήσει, συμμετέχοντας ενεργά στη θεολογική αυτή διαμάχη, αντιτιθέμενος στις απόψεις του κύριου εκπροσώπου του Ησυχασμού, Γρηγορίου Παλαμά. Από την άλλη, ο Γρηγόριος Παλαμάς -στους οπαδούς του οποίου, στηρίχθηκε ο Καντακουζηνός κατά τον εμφύλιο για το στέμμα- ήταν με το μέρος του Καντακουζηνού. Οι διαφορετικές στάσεις και πεποιθήσεις -με τον αυτοκράτορα να είναι υπέρμαχος του Παλαμισμού, ενώ τον Γρηγορά πολέμιος- οδηγούν στην αλλαγή της μεταξύ τους σχέσης, με αποτέλεσμα ο Γρηγοράς να χάσει την προστασία και

υποστήριξη του Καντακουζηνού. Καθώς, μάλιστα, ο Γρηγοράς μένει σταθερός στις θέσεις του εναντίον του Παλαμά, τίθεται με αυτοκρατορική διαταγή σε περιορισμό στη Μονή της Χώρας. Ήδη από το δέκατο όγδοο βιβλίο της *Ιστορίας Ρωμαϊκής*, ο Γρηγοράς αλλάζει το ύφος του αναφερόμενος στον Καντακουζηνό. Το όνομα του αυτοκράτορα δεν συνοδεύεται πλέον από τα θετικά επίθετα, που συναντήσαμε στα πρώτα βιβλία της *Ιστορίας* του, αλλά ο αυτοκράτορας κατηγορείται από τον Γρηγορά ως «προστάτης ... τῆς τοῦ Παλαμᾶ δυσσεβείας».

Ο Καντακουζηνός, από την πλευρά του, στο δικό του ιστορικό έργο με τίτλο *Ιστορίαι*, κάνοντας λόγο για τον Γρηγορά, τον κατηγορεί ότι διαστρέφει την αλήθεια και συντάχθηκε «τοῖς αἰρετικοῖς Ἀκινδύνῳ καὶ Βαρλαάμ...». Στο πλαίσιο της πολεμικής του Καντακουζηνού εναντίον του Γρηγορά εντάσσονται και οι συνεχείς κατηγορίες που συναντάμε στο *Ιστορίαι*. Ήδη από την εισαγωγή του ιστορικού του έργου ο Καντακουζηνός, με το προσωπείο του Χριστόδουλου, δεν αποδέχεται ούτε την ειλικρίνεια του Γρηγορά, ούτε και την επαρκή του γνώση για τα πράγματα. Στη συνέχεια, ο Καντακουζηνός διατυπώνει πληθώρα κατηγοριών αναφερόμενος στο Γρηγορά. Γράφει γι' αυτόν πως η συγγραφική του παραγωγή βρίθεται από «ψεύδη», «ὕβρεις καὶ συκοφαντίας», πως έχει ἀγνοία των πραγμάτων, αλλά ακόμα και όταν έχει γνώση, παραποιεί την αλήθεια, πως είναι ευρέως γνωστό ότι χαρακτηρίζεται από «ψευδολογίαν καὶ ἀναίδειαν καὶ κουφότητα».

Τα παραδείγματα αυτά, τα οποία αναφέρονται στον συγγραφέα αλλά και στο συγγραφικό του έργο, καθόλου δεν παραπέμπουν στην αρχικά φιλική στάση που είχαν ο Γρηγοράς με τον Καντακουζηνό. Το γεγονός ότι ο Καντακουζηνός δεν παρουσιάζει θετικά τον Γρηγορά στο έργο του έχει, βέβαια, την ερμηνεία του. Το έργο το έγραψε κατά την περίοδο που είχε αποσυρθεί στο μοναστήρι, πράγμα που σημαίνει πως είχε ήδη προηγηθεί η μεταξύ τους σύγκρουση κι έτσι προέκυψαν και οι κατηγορίες προς τον παλιό του φίλο. Ωστόσο, θέμα αμφισβήτησης της πρότερης φιλίας των δύο προσώπων δεν τίθεται. Αυτή πιστοποιείται εξάλλου και από το γεγονός ότι ο Γρηγοράς, ενώ άλλαξε τον τρόπο γραφής του, όταν αναφερόταν στον Καντακουζηνό, δεν επανήλθε στο αρχικό του κείμενο, για να διορθώσει τα πάντα από την αρχή.

Ο Hunger βλέπει μία προσπάθεια αποκατάστασης των σχέσεων ανάμεσα στον Γρηγορά και τον μοναχό, πλέον, Ιωάσαφ να πραγματοποιείται με την επίσκεψη του πρώτου στη μονή, προσπάθεια όμως που έμεινε άκαρπη.

Καθώς φαίνεται, η σχέση του αυτοκράτορα Ιωάννη Καντακουζηνού και του λόγιου Νικηφόρου Γρηγορά είναι μια σχέση που περνά από τα δύο άκρα· ξεκινά ως

μια αξιόλογη φιλία, όταν ο Καντακουζηνός είναι ακόμα Μέγας Δομέστικος, και καταλήγει σε αντιπαλότητα, όταν ο Καντακουζηνός είναι αυτοκράτορας. Η σχέση τους αυτή αποτυπώνεται και στη μεταξύ τους αλληλογραφία αλλά και στις ιστορικές τους συγγραφές. Η αρχική φιλία φαίνεται εμφανώς από τις θετικές εκφράσεις που συνοδεύουν το όνομα του Καντακουζηνού στην *Ιστορία Ρωμαϊκή* του Γρηγορά. Από την άλλη, το ρήγμα στις μεταξύ τους σχέσεις, το οποίο προκύπτει λόγω της θεολογικής διαφωνίας τους, γίνεται φανερό στο συγγραφικό έργο και των δύο. Ο Γρηγοράς εξάλλου συνέγραφε όσο ακόμα τα δύο πρόσωπα είχαν φιλική σχέση μεταξύ τους, ενώ ο Καντακουζηνός άρχισε τη συγγραφή του μετά τη σύγκρουσή τους. Κι ενώ η αρχική στάση του Γρηγορά μπορεί να χαρακτηριστεί από κάποιους ως καιροσκοπική, υπάρχουν στοιχεία ότι η φιλική σχέση μεταξύ τους στηρίζεται σε αγνή βάση. Το γεγονός ότι ο Γρηγοράς, μετά τη μεταξύ τους σύγκρουση, δεν άλλαξε τους θετικούς χαρακτηρισμούς που απηύθυνε στο πρόσωπο του Καντακουζηνού, -και δεν το έκανε αυτό ούτε όταν ο Καντακουζηνός ήταν μοναχός και χωρίς αξιώματα, και συνεπώς ο Γρηγοράς δεν θα είχε να κερδίσει κάτι από αυτόν-, αποτελεί σημαντική ένδειξη φιλίας ή, έστω, αναγνώρισης της στήριξης που δέχτηκε, όταν ο ίδιος ήταν απομονωμένος.